

Καιρός νὰ διακόψω τὴν ὁμιλίαν μου, δειλὴ φωνὴ στὸ πολύφωνο μνημόσυνο πού τὰ ὄργανώνει ἐφέτος ἡ «Οἴκουμενικὴ Σύνοδος τῶν Πνευμάτων». Ἐνας στοχασμὸς ἐδῶ καταληκτικὸς πολιορκεῖ τὴ σκέψην μου. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ τὸν ἐξωτερικεύσω. Τὸν ἴδιο ἐπάνω κάτω καιρὸ πού τονίζει ὁ Γκαϊτε τὸ θρηῆνο τοῦ ἰσαδέλφου του συνοδευμένο μὲ τὸν παιᾶνα τῆς Παλιγγενεσίας μας, δύο μεγάλοι μας βυθωνολάτρεις νεοέλληνες ποιηταί, ἀντίζηλοι καὶ παράλληλοι (ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλβος) τὴν ξαναφέρουν στὰ χώματά μας ξηνητεμένη ἀπὸ αἰῶνες τὴν ποίησιν. Ἴσως νὰ εἶναι οἱ πρόδρομοι πάλι στὰ χώματά μας, κάποιας μεγάλης ἀναγεννήσεως, εὐλογημένης ἀπὸ δύο ἡμίθεους, τὸ Βύρωνα καὶ τὸ Γκαϊτε.

Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ GOETHE

ΥΠΟ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΚΟΥΓΕΑ

...

Ἡ ἐξετάζων προσεκτικὰ τὴν μεγάλην ἰδεολογικὴν κίνησιν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μὲ τὸ ὄνομα «Φιλλελληνισμός», καὶ ἐπισκοπῶν τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν τηρεῖ ἀπέναντι αὐτῆς ἡ μεγαλυτέρα διάνοια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Goethe, εὐρίσκειται πρὸ δυσεξηγήτου ἀληθῶς προβλήματος. Ὁ κολοσσὸς τῆς ἀρχαιομαθείας, ὁ ζῶν καὶ κινούμενος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὡς εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ οἶκον, ὁ ἀποτελῶν τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ ἠνωμένου ἀνθρωπισμοῦ καὶ ρωμαντισμοῦ δὲν συμμερίζεται τὸν φιλελληνικὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ περιβάλλοντός του, ὅταν ξεσπᾷ οὗτος τῷ 1821 ὑπὲρ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ὁ θαυμαστὴς καὶ ὑμνητὴς τοῦ κάλλους τῶν νεοελληνικῶν τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ 1815 διαρκῶς τὸν ἀπασχολοῦν καὶ ἐνεργῶς τὸν ἐνδιαφέρουν, διστάζει νὰ γίνῃ ἀνεπιφύλακτος κῆρυξ τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ πού τὰ ἐτραγοῦδησε. Ὁ θεωρῶν ὡς τὸ εὐτυχεστῆρον συμβᾶν ἐνὸς ἔτους τῆς ζωῆς του, τοῦ ἔτους 1818, τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας καὶ συγκινούμενος ἀπὸ τὸ πατριωτικὸν αὐτῶν φρόνημα, κρατεῖ μυστικὰ τώρα τὰ αἰσθήματά του διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ καμαρώνων κατὰ τὴν φοιτητικὴν του νεότητα τοὺς λαμπροφρομένους Ἕλληνας εἰς τὰς ἐμποροπανηγύρεις τῆς Δειψίας καὶ συναναστρεφόμενος κατὰ τὴν ἀκμὴν του μὲ ἐπίφθονον προτίμησιν τὸν Καποδίστριαν καὶ τὸν Στούρτζαν εἰς τὰς λουτροπόλεις τῆς Βοεμίας, τώρα εἰς τὸ γῆρας του δὲν ἐτάσσετο εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως.

Τὴν ψυχρότητα ταύτην καὶ ἐπιφυλακτικότητα τοῦ Goethe ἀπέναντι τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων ἄλλοι ἀπέδωκαν εἰς τὴν μὴ ἀνεχομένην ἐπαναστατικὰ κινήματα γερουτικὴν ἡλικίαν του, ἄλλοι εἰς τὴν ἐπίσημον ἰδιότητα, ἣν εἶχεν ὡς πρωθυπουργὸς τοῦ Δουκὸς τῆς Βαϊμάρης, καὶ ἄλλοι ἰσχυρίζονται παντελῆ ἔλλειψιν φιλελληνικῶν

αἰσθημάτων τοῦ *Goethe*, ὑπαγορευομένην ἀπὸ ὠρισμένης πολιτικᾶς ἢ κοινωνικᾶς τοῦ ποιητοῦ ἀντιλήψεις.

Προτοῦ ἐπιχειρήσωμεν νὰ δώσωμεν τὴν κατὰ τὴν γνώμην μας ὁρθὴν τοῦ πράγματος ἐξήγησιν, ἃς ἐπισκοπήσωμεν συντόμως τὰς εἰς τὸ διάστημα τοῦ Ἀγῶνος ἐκδηλώσεις τῶν αἰσθημάτων τοῦ *Goethe* πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν πρώτοις τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ *Goethe* διὰ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1815, ὅποτε ἕνας λόγιος ἱατρός τοῦ παρουσίασε εἰς τὸ *Wiesbaden* μερικὰ κομμάτια ὑπαγορευμένα ἀπὸ ροσηλευθέντας Ἕλληνας ναύτας, εἶναι συνεχῆ καὶ ἀμείωτα. Διαμαρτύρεται ἐντόνως διὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς ἐκδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ὑποσχεθῆ νὰ γράρῃ τὸν πρόλογον, ἀλλήλογραφεῖ διὰ τὸ ζήτημα μὲ τοὺς ἀδελφούς *Grimm*, μὲ τοὺς Γάλλους *Buchon* καὶ *Cousin*, καὶ τῷ 1823 δημοσιεύει τὴν μετάφρασιν ἐπὶ δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μοιρολόγι τοῦ Χάρου ἐλκύει ἀδιάπτωτον τὸν θαυμασμόν του. «Τώρα »τελευταῖα» γράφει, «τίποτε δὲν εἰσεχώρησεν εἰς τὴν ψυχὴν μου πού νὰ δύναται »νὰ συγκριθῆ ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴν ἀξίαν μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Χάρου». Καὶ »ἄλλοῦ: «Κάθε φορὰ πού ἐδιάβαζα τὸ ποίημα τοῦτο, συνέβαιεν ὅτι προεβλέπετο. »Ἦσκει μίαν ἔκτακτον ἐπενέργειαν. Ὅλαι αἱ ψυχικαί, πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ »δυνάμεις καὶ διαθέσεις ἐξυπνοῦσαν μέσα μου, ἰδιαίτερος δὲ ἡ δύναμις τῆς φαντα»σίας». Προκηρύσσει διαγωνισμόν ζωγραφικῆς συνθέσεως διὰ τὴν εἰκόνα τοῦ μοιρολογιοῦ καὶ ὑποβάλλονται 7 ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς περιφήμου Ἀδέλλας Σοπερχάουερ, τῆς ἀδελφῆς τοῦ φιλοσόφου. Βραβεύεται δὲ ὁ ζωγράφος τῆς Στουτγάρτης *Leybold*, τοῦ ὁποίου τὴν σύνθεσιν μὲ θαυμασμόν ἐπιδεικνύει ὁ *Goethe*, ὅπως ἐπίσης ἀρέσκειται καὶ νὰ ἀπαγγέλλῃ συχνὰ τὸ ἀγαπητόν του ποίημα εἰς τοὺς προσκεκλημένους του.

Εἰς τὰς Συνομιλίαις τοῦ *Goethe*, τὰς ὁποίας ἀπεμνημόνευσαν ὁ καγκελάριος *von Müller* καὶ ὁ Ἑκερμαν, εὐρίσκομεν τὰς ἐξῆς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰδήσεις:

Τὴν 22^{αν} Μαΐου τοῦ 1822 σημειώνει ὁ *von Müller*: «Ἀμέσως ἄρχισε μεγάλη »φιλονεικία διὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα. Ὁ *Goethe*, ἀντικρούων με ὑπεστήριζεν »ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἐπιταχύνῃ μόνον τὴν ὑποδούλωσιν τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν »Τουρκίαν, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν θὰ καταστραφῆ βέβαια, ἀλλὰ δὲν δύνα»ται νὰ ἀφεθῆ εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς μας χωρὶς τὸν κίνδυνον νὰ ἰδρῶσῃ »οὔτος ἐκεῖ τὴν κοσμοκρατορίαν του. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελεν ἰδρυθῆ ἐκεῖ ἕνα ὀλιγώ»τερον ἰσχυρὸν κράτος, ἢ μία δημοκρατία, πάλιν αἱ μεγάλαι δυνάμεις θὰ ἠγωνίζοντο »ἐκεῖ ἐξακολουθητικῶς περὶ αὐξήσεως τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς ἐκάστη καὶ θὰ παρουσιά»ζετο ἐπίσης ἡ ἀπαισία διάσπασιν αὐτῶν».

Τὴν 19^{ην} Ὀκτωβρίου τοῦ 1823 γράφει ὁ Ἑκκερμαν εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του : «Ὁ Goethe ἦτο τελείως σιωπηλὸς καὶ μόνον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπενέβαινε » μὲ καμμίαν παρατήρησιν, ἂν συνεζητεῖτο τίποτε σοβαρόν. Συγχρόνως ἔρχοιεν τὸ » μάτι του ἐδῶ καὶ ἐκεῖ στὶς ἐφημερίδες καὶ μᾶς ἐδιάβαζε μερικὰς εἰδήσεις, ἰδίως » γιὰ τὰς προόδους τῶν Ἑλλήνων».

Περίεργος εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφράζεται ὁ Goethe διὰ τὴν κἀθοδὸν τοῦ Βύρωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ δύο μεγάλοι ποιηταί, συνδεόμενοι δι' ἀμοιβαίον θαυμασμοῦ, εἶχον ἐπικοινωνήσει κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βύρωνος διὰ τὴν Ἑλλάδα. Καθ' ἃ ὁ ἴδιος ὁ Goethe σημειώνει, ὁ Βύρων τοῦ ἔστειλε συχρὰ μὲ ταξιδιώτας ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν γραπτοὺς καὶ προφορικοὺς χαιρετισμούς, τοὺς ὁποίους ἐθεώρησε καθῆκόν του ν' ἀνταποδώσῃ ὁ Goethe μὲ ἓνα δωδεκάστιχον ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐπρόφθασε τὸν Βύρωνα εἰς Λιβόρνον καθ' ἣν στιγμὴν ἐπεβιβάζετο τοῦ πλοίου διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀνταπήντησε δὲ ὁ Βύρων αὐτοστιγμὴ ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ «Ἡρακλέους» δι' ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Goethe ἐθεώρει πολύτιμον ἀνάμνησιν καὶ ἀνεκτίμητον, ὡς γράφει, κειμήλιον. Τὸ ποίημα, γραφὲν τὴν 22 Ἰουνίου καὶ ληφθὲν τὴν 24 Ἰουλίου τοῦ 1823, ἀρχίζει ὡς ἐξῆς :

Ἐνα μὲ τᾶλλο ἔρχονται τὰ εὐγενικὰ τὰ λόγια
 πέρ' ἀπ' τὸ Νότο καὶ γλυκὰς στιγμὰς μᾶς φέρουν'
 Μᾶς προσκαλοῦνε στ' ἄμορφο κι' ὄνειρευτὸ ταξίδι . . .
 Τὸ λέει ἡ καρδιά, μὰ δὲ βαστοῦν τὰ πόδια¹.

Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι σὰν νὰ προδίδουν κάποιαν πρόσκλησιν τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Ἀλβιόνος πρὸς τὸν Δία τῆς Βαϊμάρης νὰ ταξιδεύσουν μαζὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Goethe ἐκφράζει ὄχι μόνον τὴν ἐπιδοκιμασίαν του διὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βύρωνος, ἀλλὰ καὶ τὴν λύπην του, διότι τὸ γῆρας τὸν ἐμπόδιζε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸ εὐγενικώτατον καὶ γενναιοπρεπέστατον, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ταξίδι. Ἐν τούτοις ἰδοὺ τι ἔλεγε μετὰ ἐν ἔτος τὴν 13 Ἰουνίου 1824 εἰς τὴν συνομιλίαν του μὲ τὸν καγκελάριον von Müller : «Γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Βύρωνος ἔξεφράζετο ὁ » Goethe ὅτι ἦλθεν ἀκριβῶς εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν. Ἡ ἑλληνικὴ του ἐπιχει- » ρησις εἶχε κάτι ὄχι ἄγνόν· ποτὲ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχῃ καλὸ τέλος». Ὀλίγους δὲ » μῆνας ὕστερον, τὴν 20 Νοεμβρίου 1828, ἔλεγε πρὸς τὸν von Müller : «Ἄν ἤθελε » μείνει ὁ Βύρων εἰς τὴν ζωὴν, θὰ ἐγένετο διὰ τὴν Ἑλλάδα ἓνας δεύτερος Λυκοῦργος

¹ Ein freundliches Wort kommt eines nach dem andern
 Von Süden her und bringt uns frohe Stunden ;
 Es ruft uns auf, zum Edelsten zu wandern,
 Nicht ist der Geist, doch ist der Fuss gebunden.

»ἢ Σόλων». Τὴν δὲ 17^η Ἰουνίου τοῦ 1825 ἐπαιῶν εἰς τὸν *v. Müller* τὸ βιβλίον τοῦ Ἄγγλου πλοιάρχου *Parrys*: «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῆς ζωῆς τοῦ Βύρωνος» ἔλεγε πάλιν ὁ *Goethe*: «Ὁ Βύρων ἀπέθανε ἀπὸ τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν » πού τοῦ προξενούσεν ἡ κακὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος. Ἔπρεπε νὰ γυρίσῃ ὀπίσω » ἀμέσως ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι». Αἱ ἀντιφάσεις αὐταὶ ἐσχολιάσθησαν πολὺ καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἀπίθανα συμπεράσματα.

Τὴν 11 Ἰουλίου 1824 γράφων ὁ *Goethe* πρὸς τὴν ἀγαπητὴν του καὶ φιλέλλη-
νικωτάτην Ὀυτιλίαν *Goethe*, τὴν σύζυγον τοῦ υἱοῦ του *Αἰγούστου*, ἐνθουσιώδη κρίσιν περὶ τῶν νεοφανέντων τότε νεοελληνικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων τοῦ *Fauriel*, καὶ ὁμιλῶν περὶ τῶν ἰδίων μεταφράσεων, λέγει τὰ ἑξῆς ἀξιοσημεῖωτα: «Ἴσως θὰ μοῦ » συγχωρήσῃς νὰ σοῦ εἰπῶ πόσον ἡ συμπάθεια πού αἰσθανόμεθα διὰ τὴν τύχην καὶ » διὰ τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκτίμησιν πού ἀπονέμομεν εἰς τὴν » δημοσίευσιν ταύτην, διότι εἶναι δύσκολον νὰ χωρισθοῦν τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα».

Τὴν 11 Ὀκτωβρίου τοῦ 1824 σημειώνει ὁ *v. Müller*: «Τὸ σοφώτερον πού » εἶπεν ἀπόψε ὁ *Goethe* ἦτο ὅτι αὐτὸς εἰς τοὺς σημερινούς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων » βλέπει ἐν ἀνάλογον τῶν Σταυροφοριῶν. Ὅπως καὶ ἐκεῖναι ἔτσι καὶ αὐτοὶ θὰ ἀπο- » βοῦν σωτήριον μέσον εἰς τὴν ἔξασθένησιν τῆς ὀσμανικῆς δυνάμεως». Καὶ τὴν 20 Νοεμβρίου εἰς συναστροφίην, τὴν ὁποίαν ὁ *v. Müller* χαρακτηρίζει ὡς ἐκτάκτως εὐχάριστον, φαιδρὰν καὶ ζωηράν, λέγει ὁ *Goethe*: «Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Στραγγφορδ » ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔχει ἑξαίρετικὴν σημασίαν καὶ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν » σημεῖον ὅτι οἱ Ἄγγλοι θεωροῦν κερδισμένον τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα. Καὶ ὅμως » ἀπὸ τὴν Εὐρώπην δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους, ἐπειδὴ καμμία χρι- » στιανικὴ δύναμις δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ γίνῃ » κυρία τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ νὰ τὴν περικόψουν, νὰ τὴν περιορίσουν μποροῦν τὴν » τουρκικὴν δύναμιν εἰς τὴν Εὐρώπην, τόσον ὅσον εἶχε περιορισθῆ καὶ ἡ ἑλληνικὴ » αὐτοκρατορία κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας».

Εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ἰδίου τοῦ ποιητοῦ εὐρίσκομεν σημειωμένον τὴν 27^η Μαΐου τοῦ 1825: «Τὴν νύχτα ἦλθαν νεώταται μυστικαὶ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Τὴν 28^η γίνεται λόγος στὸ σπίτι του διὰ τὴν «πολιορκίαν τοῦ Ναυαρίνου» καὶ τὴν 29^η Ἰουνίου σημειώνει ὁ *v. Müller*: «Ἡ συμπάθεια τοῦ *Goethe* διὰ τοὺς Ἑλλη- » νας ἔξεδηλώνετο σήμερον πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ ἄλλοτε». Μετὰ ἐν ἔτος, τὴν 19^η Ἰουνίου τοῦ 1826 γράφει ὁ ἴδιος καγκελάριος: «Κατὰ τὸ διάλειμμα τῆς Αὐλῆς, » ἤμουν στὸ σπίτι (τοῦ *Goethe*). Ὁμιλήσαμεν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν παρασῆμων » ἔπειτα διὰ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυχίας, Ἀπὸ 8 ἡμερῶν ἀσχολεῖται ἀδιακόπως μὲ περιη- » γήσεις, χάρτας καὶ μὲ πολεμικὰς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι ἡ Ἑλλὰς σκέπτεται νὰ » ἐκλέξῃ δικτάτορα, τὸ εὐρίσκει πολὺ ὀρθόν».

Μετά ἐν ἔτος, τὴν 5^{ην} Ἰουλίου τοῦ 1827 σημειώνει ὁ Ἐκερμαν: «Σήμερα τὸ
 »δειλινὸ μὲ συνήνητησεν ὁ Goethe στὸ πάρκο ἐπιστρέφων ἀπὸ ἓνα περίπατον
 »ἐφ' ἀμάξης. Περωῶντας ἀπ' ἐμπρός μου μοῦ ἔγεννε νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ. Τὸν ἤκο-
 »λούθησα ἀμέσως στὸ σπίτι του, ὅπου εὗρηκα τὸν ἀρχιδιευθυντὴν τῶν κτιρίων
 »Coudray. Ἐκαθίσαμεν εἰς τὸ ὀνομαζόμενον δωμάτιον τῆς Ἀρτέμιδος γύρω σὲ
 »στρογγυλὸ τραπέζι. Σὲ λίγο ἦλθε καὶ ὁ καγκελάριος. Ἡ ὁμιλία ἐστράφη σὲ πολι-
 »τικὰ ζητήματα. Στὴν ἀποστολὴ τοῦ Οὐδέλλικτον στὴν Πετρούπολη καὶ στὰ πιθανὰ
 »ἀποτελέσματά της, στὸν Καποδίστρια, στὴν ἐπιβράδυνση τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς
 »Ἑλλάδος, στὸν περιορισμὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ λοιπά.
 »Ἐπίσης καὶ οἱ παλαιότεροι χρόνοι ἐπὶ Ναπολέοντος ἦλθαν στὴν ὁμιλία». Καὶ
 ἀφοῦ καθήμενοι, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἐκερμαν, χωρὶς φῶς στὴν ἀστροφειγιά τῆς
 καλοκαιρινῆς νύχτας ὁμίλησαν περὶ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων, ἰδίως περὶ τῆς ποιή-
 σεως τοῦ Βύρωνος, καὶ ἦλθεν ὁ λόγος καὶ διὰ τὴν Ἑλένην τοῦ Φάουσι, εἶπεν ὁ
 Goethe: «Τὸ τέλος τῆς φαντασμαγορίας αὐτῆς τὸ ἐσκεπτόμην ἐντελῶς διαφοροετικά,
 »τὸ ἐσχεδιάζα κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ μιὰ φορὰ μάλιστα ἀρκετὰ καλά. Ἄλλα
 »δὲν θέλω νὰ σᾶς τὸ φανερώσω. Τότε μοῦ ἔφερον ἡ περίστασις αὐτὸ μὲ τὸν Βύρωνα
 »καὶ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀφῆκα εὐχαρίστως νὰ πάρουν τὰ πράγματα τὸ δρόμο τους».

Κρίνων ὁ Goethe νεοφανῆ βιβλία, σχετικὰ πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, δὲν
 παραλείπει εὐκαιρίαν νὰ μὴ ἐκδηλώσῃ τὴν συμπάθειάν του διὰ τὴν χώραν καὶ τοὺς
 κατοίκους. Ἐνθουσιώδης εἶναι ἡ τὸ 1826 δημοσιευθεῖσα βιβλιοκρισία διὰ τὸ βιβλίον
 τοῦ Δανοῦ Brøndsted: «Ταξείδια καὶ Ἔρευναι εἰς τὴν Ἑλλάδα», ἥτις ἐκφράζουσα
 ποῖαν τινα νοσταλγίαν τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀποτελεῖ ἀληθῶς ποίημα εἰς
 πεζὸν διὰ τὴν νῆσον Κέα, τοὺς κατοίκους καὶ τὰ προϊόντα της. «Εἰς αὐτὸ τὸ νησί,
 »τὸ ὅποῖον παρ' ὅλην τὴν σμικρότητά του εἶχεν ἀπὸ τοὺς παλαιστάτους χρόνους
 »ἄξιόλογον σημασίαν ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν Εὐβοίαν γειτνιασεῶς του, εὐρίσκομεν ἓνα
 »μικρὸν λαὸν ἐγκατεστημένον ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς ἐκείνης ἀνοί-
 »ξεως νὰ ζῆ πάντοτε κάτω ἀπὸ τὸν γελαστὸν οὐρανόν, μακρόβιος μέχρι κόρου,
 »αὐτάρκης, δραστήριος, φιλόπonos, εἰς μίαν εὐτυχισμένην ἀπομόνωσιν, ἀναγκασμέ-
 »νος νὰ συνθηκολογῇ μὲ τοὺς πειρατὰς καὶ ν' ἀποφεύγῃ μὲ διαφόρους πανουργίας
 »τὰς ἐνοχλήσεις των».

Ἄλλαι δὲ βιβλιοκρισίαι, ἐκτὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐη-
 μερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἐκφράζουσι καὶ τὴν ἄπειρον ἐκτίμησιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν
 θεωρούμενον τότε ἄριστον ἐξ αὐτῶν, τὸν Καποδίστριαν. «Ἐντελῶς διάφοροι σκέψεις
 θὰ γεννηθῶν εἰς τὸν ἀναγνώστην τῶν γραμμῶν τούτων», γράφει τῷ 1828 εἰς τὸ
 περιοδικὸν *Kunst und Altertum* κρίνων τὰ *Cours de la litterature Grecque
 moderne* τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Νερούλου, «ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ ἀνακοινώσωμεν

»καὶ ἡμεῖς τὰς ἰδικάς μας, ἐὰν ζήσωμεν. Εἴθε οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἑλλήνων (οἱ Φανα-
 »ριῶται) νὰ συσπειρωθοῦν πέραξ τοῦ νέου αὐτῶν Φανοῦ, τοῦ εὐγενοῦς κυβερνήτου,
 »εἴθε οἱ γραμματισμένοι, οἱ σοφοὶ καὶ οἱ εὐφυεῖς μὲ τὴν γνώμην των, οἱ γενναῖοι
 »μὲ τὴν πρᾶξίν των, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ κληρικοὶ μὲ καθαρὰν ἀνθρωπιστικὴν καὶ
 »ἀποστολικὴν διάθεσιν νὰ ἀσπασθοῦν τὰ σχέδιά του καὶ τὰς πεποιθήσεις του καὶ
 »νὰ δειχθοῦν καὶ νὰ φερθοῦν ὡς Φαναριῶται ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν ἔννοιαν κατὰ
 »τὰς εὐχὰς ὀλοκλήρου τῆς χριστιανοσύνης».

Ἐπισημαίνοντες δὲ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τὴν «Εὐνομίαν»
 τοῦ *Iken*, γράφει: «Τὸ εἰρημένον βιβλίον φυλλομετροῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲ
 »περισσότεραν εὐχαρίστησιν, παρὰ εἰς τὴν ἐποχὴν ποὺ μᾶς προσήχθη διὰ πρώτην
 »φορὰν. Ποῖος βέβαια ἐπεθύμει εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἀγριωτάτης ἀναρχίας (ἐννοεῖ
 »τὴν ἀναρχίαν τοῦ 1827) νὰ σκεφθῆ περὶ τῶν ἀξιολόγων προσώπων, τὰ ὅποια
 »περιεποιοῦν τιμὴν εἰς τὸ ἔθνος καὶ τὰ ὅποια κυρίως κατεπιέζοντο, κατεδιώκοντο
 »καὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ πάσης ἐνεργοῦ δράσεως; Τώρα ποῦ ἕνας λαμπρὸς κυβερνή-
 »της, εὐνοούμενος ὑπὸ τῶν ὑψηλοτάτων Δυνάμεων, προσπαθεῖ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ
 »ἔξω τὴν περαιοίαν, ἀπὸ μέσα τὴν αἰσχροκερδῆ ἀρπαγὴν, ἀρχίζομεν νὰ ἀποβλέ-
 »πωμεν πάλιν μὲ θάρρος εἰς τὰ πρόσωπα καὶ εἰς τὰ πράγματα ἀναμένοντες εἰς τὸ
 »τέλος τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῶν καλυτέρων στοιχείων συμφώνως πρὸς
 »τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ἐλπίδας μας».

Καὶ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1829 μὲ τὴν διορατικότητα τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ ὑπέροχος
 αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀποκαλύπτει τὴν ἀπαισιόδοξον μαρτυρίαν του διὰ τὸν Καποδίστριαν.
 «Θὰ σᾶς φανερώσω ἕνα πολιτικὸ μυστικὸ μᾶς εἶπε ἀπόψε στὸ τραπέζι», γράφει ὁ
 Ἐκκερμαν, «τὸ ὁποῖον γρήγορα ἢ ἀργὰ μέλλει νὰ πραγματοποιηθῆ. Ὁ Καπο-
 »δίστριας δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθῆ διὰ πολὺν καιρὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἑλλη-
 »νικῶν πραγμάτων, διότι τοῦ λείπει ἰδιότης ἀπαραίτητος διὰ τοιαύτην θέσιν. Δὲν
 »εἶναι στρατιώτης. Δὲν ἔχομεν δὲ κανὲν παράδειγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἄνθρωπος τοῦ
 »γραφείου νὰ ὀργανώσῃ ἕνα ἐπαναστατημένον κράτος καὶ νὰ μπορέσῃ νὰ ὑποτάξῃ
 »στρατιωτικὸς καὶ στρατηγός. Μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς στρατοῦ
 »μπορεῖς νὰ διατάσῃ καὶ νὰ νομοθετῆς καὶ νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι θὰ σὲ ὑπακού-
 »σουν. Ἄλλὰ χωρὶς αὐτὰ εἶναι ἀμφίβολον τὸ πρᾶγμα. Ὁ Ναπολέων ἂν δὲν ἦτο
 »στρατιώτης δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ὅπου ἔφθασε. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Καπο-
 »δίστριας δὲν θὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν κυβερνήτης, μᾶλλον δὲ θὰ περιέλθῃ πολὺ
 »ταχέως εἰς δευτερεύουσαν θέσιν. Σᾶς τὸ προλέγω αὐτὸ καὶ θὰ τὸ ἰδῆτε. Εἶναι
 »μέσα εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως».

Θαυμασμόν τοῦ *Goethe* πρὸς τοὺς θαλασσινοὺς τῆς Ἑλλάδος φανερώνει καὶ ἡ
 ἀκόλουθος γνώμη, εὐρισκομένη εἰς τοὺς «Στοχασμοὺς καὶ Ἀξιώματα» αὐτοῦ: «Ποῖος

» θεωρείται ὡς ὁ καλύτερος τρόπος ἀνατροφῆς; Ἀπάντησις: Ὁ τρόπος τῶν Ὑδραίων.
 » Ὡς νησιῶται καὶ θαλασσινοὶ πέρνουν τὰ παιδιὰ των ἀμέσως μαζί στὸ καράβι καὶ
 » τοὺς κεντοῦν τὴν ὄρεξιν στὴ δουλείᾳ. Ἀναλόγως τῆς ὑπηρεσίας ποὺ προσφέρουν,
 » ἔχουν μερίδιον εἰς τὸ κέρδος. Καὶ ἔτσι φροντίζουν γιὰ ἐμπόριον, γιὰ ἀνταλλαγὴν
 » καὶ γιὰ λάφυρα καὶ γίνονται οἱ δραστηριώτατοι ναυτικοὶ καὶ θαλασσοπόροι, οἱ
 » εὐφυέστατοι ἔμποροι καὶ οἱ τολμηρότατοι πειραταί. Ἀπὸ μία τέτοια μᾶζα μπο-
 » ροῦν βέβαια νὰ βγοῦν ἥρωες, οἱ ὁποῖοι κολλοῦν μὲ τὸ ἴδιον τους τὸ χέρι τὸν δαυ-
 » λὸν τοῦ ὀλέθρου εἰς τὴν ναυαρχίδα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου».

Ἄλλ' εἰς τὸ τέλος ἡ σκηνογραφία ἀλλάσσει. Τὴν 28 Μαρτίου τοῦ 1830 ὁ καγ-
 κελάριος von Müller σημειώνει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: (Ὁ Goethe) «ἐγευματί-
 » σεν εἰς τὸν κῆπον μὲ τὸν Ἐκερμαν. Ὅταν ἦλθα εἰς τὰς 5 μ.μ. ἡ προσωπογραφία
 » τοῦ Durand ζωγραφισμένη ἀπὸ τὸν Schmelzer εὐρίσκετο εἰς τὸν ὀκρίβαντα:
 » Αὐτὸς πρόειπε νὰ εἶναι ὁ Durand, εἶπα ὁπότε ὁ Goethe μοῦ ἀπήντησεν: Ὁ ἴδιος
 » φυσικὰ δὲν εἶναι. Καὶ ἀμέσως ἐνόησα ὅτι ἡ ἄστοχος ἔκφρασις μου τὸν ἐρέθισε.
 » Μὲ παρεκάλεσε νὰ τοῦ διηγηθῶ τὰ ἀξιολογώτερα ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας: Γιὰ τὴν
 » Ἑλλάδα, τὸ παλῆον νεκροσκοπεῖο (*die alte Morgue*). Ἦτο μωρία τοῦ Καποδίστρια
 » νὰ τὰ βάλῃ μὲ τοὺς προκρίτους. Παντοῦ δὲν ἄξιζαν τίποτε, ὅχι μόνον ἐκεῖ. Ἐδό-
 » ξαζε τὸν Θεὸν διότι δὲν εἶναι φιλέλλην, ἄλλως θὰ ἔλυπεῖτο σφόδρα διὰ τὴν ἔκβα-
 » σιν τοῦ δράματος». Τὴν 17 Αὐγούστου τοῦ 1831 ἔγραφεν ὁ ἴδιος καγκελάριος τὰ
 » ἐξῆς: «Τὸ ἀπόγευμα λίγη ὥρα στοῦ Goethe, ὅστις δὲν ἦτο περιποιητικὸς, ὅπως
 » πολὺ συχνὰ συμβαίνει ὅταν ὁ Meyer εἶναι παρών. Ἐλοιδώρει τὸν ἑλληνικὸν ἔρα-
 » νον τοῦ Hufeland καὶ μοῦ ἀπηγόρευσε νὰ τοῦ διαβάσω ἀπὸ τὸν Globe».

Καὶ τὴν 5 Ὀκτωβρίου τοῦ 1831 γράφει πρὸς τὸν φίλον του Zelter τὰ ἐξῆς:
 «Εἶναι τώρα 3 μῆνες ποὺ δὲν διαβάζω ἐφημερίδες καὶ οἱ φίλοι μου μὲ περιγελοῦν
 » ὁ ἓνας περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄλλον. Πληροφοροῦμαι τὴν διάλυσιν καὶ τὴν κατὰ-
 » πausin τῶν συγκρούσεων, χωρὶς νὰ πολυσκοτίζωμαι διὰ τὰ περαιτέρω. Ὅταν
 » σκέπτομαι ὅτι ὅλα αὐτὰ ποὺ ἔκαμα διὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἐπῆγαν
 » χαμένα, θὰ ἐκοκκίνιζα δι' αὐτό, ἂν δὲν ἔβλεπα τοὺς καλύτερους μου φίλους νὰ
 » ἐμμένουν σήμερον εἰς τὴν αὐτὴν πλάνην. Ἀλλὰ τὸ καλύτερον μάθημα καὶ ἡ καλυ-
 » τέρα ἐνίσχυσις δι' ἓνα ἄνθρωπον ὅπως ἐμέ, ἐπιθυμοῦντα νὰ συγκεντρώνεται καὶ
 » νὰ περιορίζεται εἰς τὴν ἰδίαν του ἐνέργειαν, εἶναι ἡ ἀνάγνωσις ἐνὸς τόμου τῶν
 » Annales τοῦ 1826, γεῦμα τὸ ὁποῖον προσφέρω αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὸν ἑαυτὸν
 » μου. Βλέπω ἐκεῖ καθαρὰ καὶ ξάστερα ὅτι αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μᾶς
 » περιέπαιζαν». Τὸ γράμμα αὐτό, γραμμένο 4 μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Goethe,
 περιέχει τὰς τελευταίας, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἐκδηλώσεις τῶν περὶ Ἑλλάδος σκέψεων
 τοῦ ποιητοῦ. Ἐκφράζει τὴν πικρίαν καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν ὁποίαν ἠσθάνθη καὶ

ὁ *Goethe* μαζί μὲ ὅλον τὸν φιλελληνικὸν κόσμον τότε εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς ἔκουσίας δλοκαντώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἀπὸ τὸν Μιαούλην εἰς τὸν Πόρον (διότι αὐτὰ προφανῶς τὰ σύγχρονα τότε γεγονότα ὑπαινίσσεται), ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς παρέχει καὶ αὐθομολόγητον τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Goethe* περὶ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς του εἰς τὴν διὰ τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὸ 1826 ζωηρὰν ἐν Γερμανίᾳ φιλελληνικὴν κίνησιν.

Ἐν ἑνὶ τῶν ἀνυμνίων αὐτοῦ εἰς τὸν ἄνδρα εἰδήσεις εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις ὀλιγοστά διὰ τὸ θέμα μου βοηθήματα περὶ τῶν πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα αἰσθημάτων τοῦ *Goethe*. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἔρευνα εἰς τὸ ἐν Βαϊμάρῃ φερώνυμον τοῦ ποιητοῦ ἀρχεῖον καὶ εἰς τὰς 15 κισχίλιας αὐτοῦ ἐπιστολάς, τῶν ὁποίων ἡ μεγάλη συνολικὴ ἔκδοσις λείπει δυστυχῶς ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, θὰ ἔφερεν εἰς φῶς καὶ περισσοτέρας καὶ σπουδαιότερας. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἂν ἐξαιρεθοῦν αἱ τρεῖς τελευταῖαι, αἵτινες πίπτουν καὶ εἰς τὰ δύο τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ *Goethe*, τὸ 1830 καὶ τὸ 1831, ἔτη, τὰ ὁποῖα διὰ μὲν τὸν ποιητὴν εἶναι ἔτη ὀχληρῶν γηρατειῶν καὶ ἰδιοτροπιῶν, διὰ δὲ τὴν Ἑλλάδα ἔτη ἀνωμαλιῶν καὶ ἐμφυλίων ἐρίδων, αἱ ἄλλαι οὐδόλως ἐκφράζουσιν ἀντιπαθείαν τινα διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μὲ τὴν συντηρητικότητά πρὸς τὸν ἐξαρχακτῆριζε πάντοτε καὶ εἰς πάντα, καὶ μὲ τὴν ἡλικίαν πρὸς εἶχεν, ἔβλεπε τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὅχι μὲ τὸν ρωμαντικὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ φιλελληνισμοῦ, ἀλλὰ μὲ τὸν ψυχρὸν ὀρθολογισμὸν τοῦ πολυτέρου παρατηρητοῦ. Ἐπισκοποῦντες δὲ σήμερον μετὰ ἕνα αἰῶνα τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, θαυμάζομεν καὶ κατὰ τοῦτο τὸν *Goethe*, ὅτι μὲ τὸ δαιμόνιον τῆς διορατικότητος πρὸς τὸν διέκρινεν ἔβλεπεν ἕκτοτε τὴν θέσιν καὶ τὰς δυσκολίας τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἐμάντευε τὴν λύσιν του. Ἐκ τούτου καὶ αἱ ἐπιφυλάξεις πρὸς διατυπῶναι κάποτε ὡς πρὸς τὴν ἔκβασιν τοῦ Ἀγῶνος. Αἱ εἰς τὰς συνομιλίας τοῦ *von Müller* παρουσιαζόμεναι ἀντιφατικαὶ κρίσεις τοῦ *Goethe* περὶ τῆς καθόδου τοῦ Βύρωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὰς ὁποίας κυρίως ἐστηρίχθη ὁ γράφας τὴν καλυτέραν σχετικῶς περὶ τοῦ Γερμανικοῦ φιλελληνισμοῦ μονογραφίαν *Arnold* διὰ τὰ ἀμφισβητήσῃ πως τὸν φιλελληνισμὸν τοῦ *Goethe*, ὀφειλόμεναι ἴσως εἰς στιγμιαίας διαθέσεις ποιητικῆς ψυχῆς ἀλγούσης διὰ τὸν πρόωρον χαμὸν ἐνὸς Μπάϋρον, σβήνον καὶ χάνονται ἐμπρὸς εἰς τοὺς στίχους τοῦ Φάουστ καὶ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ Εὐφορίωνος, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Ὀλύμπιος τῆς Βαϊμάρῆς ἀποθεώνει τὸν βάρδον τῆς Ἀλβιόνος ἀκριβῶς διὰ τὴν εἰς τὸ Μεσολόγγι θυσίαν του. Εἰς ὅλας τὰς ἄλλας τὰς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀπομνημονευθείσας εἰδήσεις τοῦ *Goethe* παρουσιάζεται θερμὸν καὶ εὐμενὲς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀναγινώσκει εἰς ἐπήκοον τῆς συναναστροφῆς του τὰς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν προσόδων εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων, σημειώνει δὲ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ἄλλας μυστικὰς ἀφιχθείσας εἰς νυκτερινὰς ὥρας. Δίδει εἰς τὴν ἀγαπημένην του νύμφην Ὀτυλίαν τὴν ἐξήγησιν τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμπαθειῶν του. Διὰ θαν-

μασίων ύπαινιγμῶν ἐξαίρει τὰ κατορθώματα τῶν πυρπολητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος. Παρέχει δημοσίᾳ πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμβουλὰς, εὐχὰς καὶ ἐπιτιμήσεις, αἵτινες ἀπηχοῦν εἰς τόνον πατρικῆς φιλοστοργίας.

Ἄγαπᾷ λοιπὸν καὶ ὁ *Goethe* τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ὁ φιλελληνισμὸς του εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸν φιλελληνισμὸν τοῦ περιβάλλοντός του. Τοῦτο μᾶς τὸ φανεροῦναι καὶ τὸ καθορίζει ὁ ἴδιος, διακρίνων δύο κατηγορίας φιλελλήνων, τοὺς κεκηρυγμένους φιλέλληνας (*erklärte Philhellenen*) καὶ τοὺς μετριοπαθεῖς φιλέλληνας (*gemässigte Philhellenen*). Εἰς τοὺς τελευταίους δὲ κατατάσσει ἑαυτὸν ρητῶς καὶ σαφῶς ὁ ποιητής. Ἀναλύων τῷ 1828 εἰς τὸ *Kunst und Altertum* τὸ ἐν Γενεύῃ ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ *Cours de Litterature Grecque moderne* εἰς βιβλιοκρισίαν, ἣτις διὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενόν της ἔχει μορφήν μᾶλλον πραγματείας, διατυπώνει ἀληθείας αἵτινες ἔχουν μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν καὶ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ἔμειναν ἕως τώρα ἀπαρατήρητοι. Τότε δηλαδὴ διὰ πρώτην φοράν διακρίνεται καὶ διατυπώνεται ἡ ἀλήθεια ὅτι οἱ νεότεροι Ἕλληνες δὲν εἶναι ἄμεσοι καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς ἐπίστευον καὶ διεκήρυττον οἱ κλασσικο-ρωμαντικοὶ φιλέλληνες, ἀλλ' εἶναι ἀπόγονοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὅτι ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα, ἡ νεοελληνικὴ παιδεία καὶ ἐν γένει ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, πηγάζει μὲν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον, ἀλλ' ἔχει ἀμεσωτέραν σχέσιν καὶ πλησιεστέραν συγγένειαν μὲ τὸν βυζαντικόν. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο κήρυγμα, ἐνοχλήσαν τοὺς κύκλους τῶν φανατικῶν καὶ ἀρχαιολήπτων φιλελλήνων, ἐπροξάλεσεν ἀντιρροήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀντεπεξέρχεται δι' ὀλίγων ὁ *Goethe*, ὅστις μὲ προφητικὴν καὶ ἐδῶ διαίσησιν γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Ἀντιρροήσεις ἐναντίον τῆς πεποιθήσεώς μου μοῦ εἶναι εἰς τὸ βαθὺ »αὐτὸ γῆρας πάντοτε εὐπρόσδεκτοι, διότι ἔτσι χωρὶς ἰδιαίτερον κόπον μαθάνω »τὶ οἱ ἄλλοι σκέπτονται, χωρὶς νὰ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ ἀπομακρυνθῶ οὐδὲ »κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὸν ἰδικόν μου τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι». Καὶ ἀφοῦ δικαιολογεῖ τὴν ἀρχικὴν του γνώμην, ἐπιλέγει: «Ἄς ἐπιτραπῇ αὐτῇ ἡ κάπως ἀναγκαστικὴ ὁμολογία εἰς ἓνα μετριοπαθεῖ φιλέλληνα (*einem gemässigten Philhellenen*). »Εἰς αὐτὸν διὰ σειρᾶς μακρῶν ἐτῶν ἀνεπτύχθη ἱστορικὸν αἰσθητήριον (*Menschengefühl*) κατὰ τοιοῦτον τρόπον μορφωθὲν, ὥστε εἰς τὴν ἐκτίμησιν συγχρόνων »ἄξιῶν καὶ δικαιωμάτων νὰ ὑπολογίζῃ καὶ τὸ παρελθόν. Δι' αὐτὸ καὶ τὸ προκειμενον εἶναι ἀφιερωμένον ὄχι εἰς τὸ παρὸν ἀλλὰ εἰς τὸ μέλλον, ὄχι εἰς τὴν ἐφημερίδα ἀλλὰ εἰς τὴν ἱστορίαν».

Εἰς δὲ τὸν ἀναγνώσαντα καὶ ἐπιδοκιμάσαντα δι' ἐπιστολῆς του τὴν βιβλιοκρισίαν καὶ τὴν γνώμην ταύτην φίλον του *Zelter* ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς ὁ *Goethe* τὴν 9 Αὐγούστου 1828: «Ἐπερβολικὰ μ' ἐχαροποίησε τὸ ὅτι συμμερίζεσαι τὴν γνώμην μου »περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ». Τὰ κατέθεσα γραμμένα τὰ

» ὀλίγα αὐτὰ μὲ σοβαρότητα καὶ μὲ προσοχὴν ὡς φόρον πρὸς τὴν Ἀλήθειαν διὰ
 » φρονίμους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ στηριχθοῦν εἰς ὅ,τι εἶναι στερεόν.
 » Οἱ φιλέλληνες τῆς ἡμέρας θὰ μορφάσουν (θὰ στραβώσουν τὰ μούτρα) ὡς πρὸς
 » αὐτό, ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἶναι γραμμένο. (*Die Philhellenen des Tages werden*
 » *schiefe Mäuler darüber ziehen, deshalb steht es da*). Ὅσον διὰ τὸ ζήτημα, ἂν
 » θελήσῃ κανεὶς νὰ τὸ ἀναπτύξῃ περισσότερον, ἔχει παρὰ πολλὰ ἀκόμη νὰ εἴπῃ.
 » Εἶναι μάλιστα γραμμένο στὸ χαρτὶ ὅ,τι μέλλει νὰ ἀκολουθήσῃ. Ὅλα νὰ λεχθοῦν,
 » δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς». Ὁ *Goethe* δὲν ἐπανῆλθε, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνω-
 ρίζω, εἰς τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ἡ βιβλιοκρισία αὐτή, ἣτις ἐξετάζει μᾶλλον τὴν ἱστορικὴν
 ἐξέλιξιν παρὰ τὴν γραμματειακὴν παραγωγὴν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, καὶ εἰς τὴν
 ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος ὁ *Goethe* ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν, εἶναι κατὰ τοῦτο πολύτιμος,
 διότι πολεμουμένον εἰς αὐτὴν τοῦ φιλελληνικοῦ ἀταβισμοῦ, τονίζεται διὰ πρώτην
 φορὰν ἡ ὑπαρξὶς τοῦ βυζαντιακοῦ στοιχείου εἰς τὸν νεοελληνικὸν πολιτισμόν.

Κρίνων δὲ καὶ ἀναλύων εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἔτος τὸ βιβλίον
 τοῦ *Ikem* «Λευκοθέα», ἐπιλέγει μὲ ἀντίστροφον εἰρωνείαν τὰ ἐξῆς: «Ἐκ τῶν εἰρη-
 » μένων γίνεται ἤδη προφανές, ὅτι ὅλον αὐτὸ τὸ ὕλικόν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται
 » μὲ προσοχὴν καὶ μὲ κριτικὴν βάσανον, διότι μᾶς προσφέρεται ἀπὸ τὰ χέρια ἑνὸς
 » κερηρυγμένου φιλέλληνος, ἀπὸ τὸν ὅποιον δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀπαιτήσῃ νὰ
 » πικραίνῃ τοὺς ἀγαπημένους του» (*indem sie uns von den Händen eines*
 » *erklärten Philhellenen dargeboten sind, dem man nicht zumuten kann, seinen*
 » *Lieblingen irgend Wehe zu thun*).

Ἀπὸ τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἀφῆκα ἐξεπίτηδες νὰ ὀμιλήσουν ἀφθονώτερα μὲ τὰ
 ἴδια τὰ λόγια τοῦ *Goethe*, προβάλλουν αὐτόματα καὶ αὐτόδηλα τὰ συμπεράσματα.
 Ὁ Ὀλύμπιος ποιητὴς ἠγάπα καὶ ἐξετίμα τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ὅχι ὡς ἀπόγονον
 τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν καὶ δι' ἑαυτήν. Δὲν ἤρνεϊτο αὐτὸς τὴν πρὸς τοὺς
 ἀρχαίους Ἑλληνας σχέσιν καὶ συγγένειαν τῶν νεωτέρων. Ἀλλὰ θέτων ὀρθῶς καὶ
 ἐπιστημονικῶς μεταξὺ ἐκείνων καὶ τούτων ὡς συνδετικὸν κρίκον τὸν Βυζαντιακὸν
 ἑλληνισμόν, ἀντιτίθετο μόνον κατὰ τῆς ἀταβιστικῆς θεωρίας, ἣτις ἀνατρέχουσα εἰς
 τοὺς ἀπομακροσμένους πάππους, ἠγγόει ἐντελῶς τοὺς πλησιαιότερους γονεῖς. Δύνα-
 ται μάλιστα νὰ λεχθῆ ὅτι πρῶτος ὁ *Goethe* χαράσσει τὰ ἀληθινὰ ὄρια τῆς ἐθνικῆς
 μας ἱστορίας. Διότι ἀναλύων εἰς ἐπιστολάς του πρὸς τὸν Γουλιέλμον Χούμβολδ καὶ
 τὸν *Boissieré* τὴν σκηνὴν τῆς Ἑλένης τοῦ Φάουστ καὶ κανχόμενος ὅτι ὑπὸ τὴν
 μορφὴν μᾶς φαντασμαγορίας παρουσιάζει ἐνιαίαν τοπικῶς καὶ δραματικῶς περιόδον
 τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Μεσο-
 λογγίου, ὡς ὁ ἴδιος τονίζει, γίνεται οὕτως εἰπεῖν ὁ πρόδρομος τοῦ ἰδικοῦ μας Παπαρ-

ρηγοπούλου εις τὴν ἐνιαίαν διὰ μέσον τῶν αὐτῶν αἰώνων καὶ τῶν αὐτῶν ὁρίων ἐκθέσει τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Ἀνεξαρτήτως λοιπὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευσε, ἐκδηλώνει ὁ *Goethe* καὶ διὰ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἰδιαίτερον ἀγάπην. Ἐνδιαφερόμενος πρῶτος αὐτὸς καὶ μεγαλύτερος διὰ τὰ νεοελληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ διακηρύξας τὸν εἰς αὐτὰ θαυμασμόν του, ἔγινε μὲ τὰς μεταφράσεις του ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λογοτεχνικοῦ φιλελληνισμοῦ. Ἐκτιμῶν τὴν ἀξίαν, τὴν πρακτικότητά καὶ τὴν χάριν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, δημοσιεύει μικρὰν διατριβήν, διὰ τὴν ἐξηγήσῃ πῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου τύπου Χάρων προῆλθον οἱ νεότεροι Χάροντας καὶ Χάρος. Τοῦτον δὲ τὸν δημοτικὸν τύπον Χάρος προτιμᾷ ἀπὸ τοῦ 1826 καὶ ἐφεξῆς διὰ τὸν τίτλον τοῦ φερωνύμου μοιρολογίου ἀντὶ τοῦ ἕως τότε χρησιμοποιουμένου ἀρχαίου Χάρων. Πητῶς δὲ δηλοῦται ὅτι ἐκ τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἔχει ληφθῆ ὑπὸ τοῦ *Goethe* τὸ εἰς τὴν «Ἑλένην» τοῦ Φάουστ ἀπαντῶν ὄνομα Πυθόνισσα, πλασθὲν κατὰ τὸ βασιλίσσα. Ὅπουδῆποτε εὐρίσκει ὁ *Goethe* τὴν νεοελληνικὴν ἀξίαν καὶ τὴν νεοελληνικὴν ἀρετήν, εἴτε εἰς πρόσωπα, ἀδιαφόρως ἂν εἶναι ταῦτα ἕνας πτωχὸς φοιτητής, ὅπως ὁ Παπαδόπουλος τῆς Ἰένας, ἢ ἕνας μέγας πολιτικός, ὅπως ὁ Καποδίστριας, εἴτε εἰς ομάδας, ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς καὶ εἰρηνικῆς νήσου Κέας, εἴτε εἰς συγγραφεῖς, ὅπως αἱ τοῦ Ρίζου Νερουλοῦ, τὰς ὁποίας ἀκόμη καὶ εἰς ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς οἰκείους του ἐξαίρει καὶ συνιστᾷ, εἴτε εἰς πράξεις, ὅπως ἡ ἐποποιία τοῦ Μεσολογγίου, γίνεται ὁ μεγαλόστομος αὐτῶν ἐπαινήτης καὶ ὁ ἐμπνευσμένος ὑμνητής. Οἱ στίχοι τοῦ Φάουστ, εἰς τοὺς ὁποίους ὑψώνεται τὸ Μεσολόγγι εἰς τὸν ἰδεώδη καὶ τὸν αἰώνιον βωμὸν τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς αὐτοθυσίας, εἰς λόγον ποσοῦ εἶναι ὀλίγοι μέσα εἰς τὴν φιλελληνικὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τοῦ Ἀγῶνος, ἀλλ' εἰς λόγον ἀξίας καὶ εὐεργετικῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐπιδράσεως ὑπῆρξαν ἀνεκτίμητοι. Καὶ ἂν ἔλειπαν δὲ ὅλα τὰ ἄλλα, θὰ ἤρκοον μόνον οἱ στίχοι αὐτοὶ διὰ τὴν χαρακτηρισίαν τὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα αἰσθήματα τοῦ δημιουργοῦ των. Ὅτι δὲ τὰ αἰσθήματα ταῦτα διεκρίνοντο καὶ ἐξετιμῶντο ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ὁμοεθνεῖς τοῦ ποιητοῦ καλύτερον ἀπὸ μερικὸν σημερινούς, δεικνύει ὁ ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ποιηθεὶς καὶ παρασταθεὶς «Δραματικὸς διάλογος εἰς βασιλεῖον τοῦ Ἄδου», ὅπου ἐμφανίζεται ἡ σκιὰ τοῦ *Goethe* διηγουμένη συγκινητικὰ εἰς τοὺς νεκροὺς τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Οὐδόλως λοιπὸν δύναται νὰ τεθῶσιν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ *Goethe*. Ἄν ταῦτα ἐκδηλώνωνται ἐνίοτε καὶ μὲ ἐπικρίσεις προσώπων ἢ σφαλμάτων, γενομένης ἄλλωστε εἰς ἰδιωτικὰς καὶ οἰκιακὰς συνομιλίαις, τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ λόγον ὑποτιμήσεως, πολὺν δὲ ὀλιγώτερον παρεξηγήσεως αὐτῶν. Ὁ φιλελληνισμός, τὸν ὁποῖον ἠσθάνθη καὶ ἐξεδήλωσεν ἡ μεγαλυτέρα διάνοια, ἡ κυριαρχήσασα καὶ κυριαρχοῦσα εἰς τὸν παγκόσμιον πνευματικὸν ὀρίζοντα, εἶναι ὁ ὑγιὴς φιλελληνι-

σμός, ἡ δὲ νεωτέρα Ἑλλάς, εὐγνώμων καὶ ὑπερήφανος διότι ἠξιώθη τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἐκτιμήσεως ἑνὸς ἐκ τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους παρήγαγον οἱ αἰῶνες, ἔχει τοποθετήσει τὴν ὑπέροχον μορφήν τοῦ Ὀλυμπίου ποιητοῦ εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ φιλελληνικοῦ αὐτῆς πανθέου.

Εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς στοχασμούς του εἶπεν ὁ ποιητής : « *Wer keine Liebe fühlt, muss schmeicheln lernen* ». « Ὅποιος δὲν αἰσθάνεται ἀγάπην, μαθαίνει νὰ κολακεύῃ ». Ὁ Goethe δὲν μᾶς ἐκολάκευσε, διότι μᾶς ἀγάπησε.

Ο GOETHE ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙ

...

Ὁ ἐπισκοπῶν τὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπιμνημόσυνον ἐορτὴν ἐπιτελοῦμεν, πρὸς τὴν κλασσικὴν Ἀρχαιότητα ἢ μᾶλλον τὴν ἀναβίωσιν αὐτῆς, δέον νὰ ἀνατρέξῃ πρὸς στιγμὴν εἰς χρονικῶς παλαιότερας τάσεις, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως. Τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱ τάσεις διευθύνονται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀρχαίας γλωσσικῆς τέχνης ἢ τῆς τέχνης τοῦ γράφειν. Οἱ παλαιότεροι ἀνθρωπισταὶ καλοῦσιν ἑαυτοὺς ποιητάς, ἢ κυρία προσοχὴ καὶ προσπάθειά των εἶναι πῶς νὰ δύναται νὰ ὀμιλῶσι τὴν γλῶσσαν τοῦ Κικέρωνος καὶ Ὁρατίου, ὡς παιδαγωγοὶ δὲ ἀποβλέπουσι κυρίως εἰς τὸ νὰ κάμωσι τοὺς μαθητάς των καλυτέρους καὶ λατινικωτέρους, *meliores et latiniores*. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ εὐγλωττία, ἡ δὲ γνώσις τοῦ ἀρχαίου πραγματικοῦ βίου ὑποχωρεῖ εἰς ταύτην ἢ μόνον χάριν αὐτῆς θεωρεῖται. Αἰγιόγος τοῦ 16^{ου} αἰῶνος καὶ καθ' ὄλον τὸν 17^{ον} μεταβάλλεται τοῦτο αὐξάνει δὲ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα. Αἱ περὶ τὴν ἀρχαιομάθειαν σπουδαὶ λαμβάνουν λογιώτερον τύπον, καὶ προχωρεῖ ραγδαία ἡ τάσις διὰ ἐκμάθησιν θεικῶν γνώσεων. Ἱστορικαὶ καὶ φυσικαὶ σπουδαὶ ριζώνουν βαθύτερον, καὶ ἐπέρχεται οὕτω ἡ ποθητὴ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ *Verbalismus*. Τοῦτο ὠφελεῖ τὴν ρεαλιστικὴν ἢ πραγματικὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἡ ὕλη διὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων αὐξάνεται, εἰς τὰ συγγραφικὰ δὲ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔχομεν τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν θρησκευτῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον, ἂν δὲν προσκολλᾶται εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας ἐπιστήμας τὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ὀδηγεῖ εἰς πολυῖστορίαν. Ὅσακις δὲ ἀνεμιγνύοντο καὶ νέαι αὐτόνομοι τάσεις, ἢ αὐξήσις τῶν γνώσεων ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν παλαιόθεν ἐξοριζωμένων. Τὴν σχέσιν τῶν τάσεων τούτων πρὸς τὴν ἀνανέωσιν τῆς θρησκείας χαρακτηρίζει ὠραία ὁ Goethe (*Gesch. d. Farbenl. Μέρος 5^{ον} ἐν ἀρχῇ*). « Ἐκαστος δύναται τώρᾳ